

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
DOKTORI TÉZISEK

Isztrayné Teplán Ágnes

A távollét, mint a műalkotás időtapasztalata

Stig Dagerman és a modernizmus

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA SKANDINAVISZTIKA DOKTORI
PROGRAM

A doktori program vezetője: Dr. Masát András CSc, egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Mádl Péter CSc, egyetemi docens

Budapest

2010

Doktori tézisek

Stig Dagerman *De dömdas ö (Akik az üvegtengernél énekelnek)* című regényének interpretációja „a távollét, mint a műalkotás időtapasztalatának” explikációjára vállalkozik. Alapvetően a mű fordításával kapcsolatos észrevételeim, feltevéseim nyomán kezdtem el kutatni a svéd modernizmus kiemelkedő és Magyarországon kevésbé ismert szerző Stig Dagerman szövegeit. A regény fordítójaként számos olyan irodalomelméleti problémával találkoztam, amely további kutatásra ösztönzött. A dolgozat tézisei azokból a trópusokból adódtak, amelyek a fordítás imitációs tükörképéből is visszanyerték eredeti kontúrjaikat, vagyis azokból az erős metaforákból, amelyekeken keresztül más művekhez kapcsolódva, a regény tovább gondolja, vagy egyszerűen generálja a modernizmus látásmódját.

A „szorongás” a „bukás” és a „humanizmus” mint a huszadik századi egzisztencialista filozófia központi metaforái, az irodalmi műalkotások aktuális tétjeit is kijelölték. Stig Dagerman svéd regény és drámaíró korai ars poeticája a *De dömdas ö* (1946) hasonlóan Sartre *Zárt tárgyalás* című darabjához, egy kiélezett szituációban ábrázolja a semmi és az ember viszonyát. A regény rejtélyes epilógusa, pedig éppen a Heidegger által kritizált Sartre-féle humanizmus fogalom dilemmáját beszéli el. Stig Dagerman regényét olvasva, az irodalom és a filozófia egymástól sosem elidegenedő kapcsolatára bukkanunk. A disszertációban megvizsgálom Dagerman álláspontját a humanizmus kérdését illetően, amely reményeim szerint méltó vitapartnerként működik az irodalom és filozófia termékeny dialógusában. Dagerman műve, és előzményei a svéd irodalomtörténetben Emanuel Swedenborg *Menny és Pokol (Látottak és hallottak szerint)* című alkotása, valamint August Strindberg *Infernoja*, jellegzetes apokalipszis ábrázolások az emberiség bukásáról, amelyek később meghatározták a filmrendező Ingmar Bergman sajátos képi világát is.

A disszertáció első része a műalkotás (konstverk) és a lelkiismeret (samvete) paradoxonával foglalkozik átfogóan, amely az egzisztencializmus filozófiai és irodalmi problémáit tárgyalja a regény kapcsán. A második részben a szürrealista regény ismérveiről esik szó valamint az ehhez kapcsolódó álomesztétikáról ami mintegy bevezeti és lehetővé teszi a disszertáció által kutatott távollét definiálását. A távollét,

mint a műalkotás időtapasztalatának elméleti támpontjait Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Sigmund Freud, munkái képezik. Kutatásomra jellemző egyfajta komparatista igény, amely az intertextualitás irodalomelméleti szemléletéből merít. Az összehasonlító elemzésekben szereplő műalkotások metszéspontjában, fogalmazódnak meg a távollét esztétikájával kapcsolatos fő tézisek, amelyek a pszichoanalízis és a hermeneutika közös kérdésfelvetéseihez kapcsolódnak. Kutatási módszeremet elsősorban a Paul de Man neve által fémjelzett retorikai olvasás jellemzi.

1. A távollét alatt olyan narratív megoldást értünk a modernista regényben, amikor az idő elbeszélhetetlenné válik, itt nyilvánvalóan a trauma pszichoanalitikus megközelítése is megkerülhetetlen, ezért ezek az irodalmi alkotások narratív torzókban artikulálják időtapasztalatukat. (Jauss és Ricoeur regényelméletei segítségével, Marcel Proust, Virginia Woolf, Thomas Mann, és Stig Dagerman szövegeit elemzem)

2. A távolléttől nemcsak a modern regények kapcsán beszélhetünk, hanem azok romantikus gyökereinek felkutatásával: a „fenséges” esztétikájában valamint a „rémregény” műfajában is megtaláljuk. A világirodalomban William Wordsworth Virginia Woolfra gyakorolt hatásáról beszélünk a fenséges kapcsán, valamint a svéd irodalomban P. D. Atterbom valamint C. J. L. Almqvist művein keresztül közelítjük Stig Dagerman modernista regényének esztétikai sajátosságait. A romantika irodalomelméleti kérdéseit elsősorban Paul de Man, Geoffrey Hartman és Horace Engdahl munkái alapján értelmezem. tot.

3. A romantika fejezet rávilágít, arra, hogy a modernista természetábrázolás (Joseph Conrad, William Golding, Virginia Woolf, Harry Martinson), és a tébolyábrázolás hogyan merít a romantika fenséges-esztétikáiból illetve a rémregényekből. A szövegelemzések a „zuhanás” (fall) metaforán keresztül vizsgálják a fenséges és a téboly közötti kapcsolatát. A tébolyábrázolás excentrikus műveiről is szó esik, elsősorban az intertextuális kapcsolódások okán (Swedenborg–Strindberg–Dagerman). Karl Jaspers *Skizofrénia* könyve, valamint a svéd Johan Cullberg *Skaparkriser* című művének tanulságait vonja be az elemzésbe ez a fejezet.

4. „A távollét, mint a műalkotás időtapasztalata fejezetben” összefoglaljuk mindazokat az állításokat, amelyeket az irodalmi interpretációk feltártak. A műalkotás születését a távollét és jelenlét, a szorongás és nárcizmus metszéspontjában határozzuk meg. Julia Kristeva *A melankolikus képzelet* című tanulmányát hívom segítségül ennek a

problémának az összefoglalásához. A műalkotás gyógyíthatatlan konfliktusban van az idővel, amely folyamatosan megvonja magát a reprezentációtól: csupán időtapasztalatokban, negatívokban engedi átfényleni magát. A műalkotásokra eszerint azért is van szüksége az emberiségnek, mert emlékeink személyessége éppen azt az időtapasztalatot takarja el, amit a dolgozatban távollétként értettünk.

A disszertáció egy olyan értelmezési modell létrehozására törekszik, amelynek minden fontosabb részművelete más szövegeken keresztül is működik. Az általam generált értelmezői rendszer, úgy vélem nemcsak a modernizmust, hanem annak romantikus gyökereit is produktívan olvashatja. A modernizmus romantikus hagyományait elsősorban a modern regények természetábrázolásában kutattam és ebben kiindulópontot jelentett Heidegger Kant-könyve.

Stig Dagerman *De dömdas ö* című regényének interpretációja, a skandináv irodalomtörténet és irodalomtudomány keretein belül aligha oldható meg. Magyar fordítása igen sok tanulságot szolgáltatott irodalomelméleti feltevéseimnek, amelyek az európai modernizmus néhány kiemelkedő alkotásaival összehasonlítva (Joseph Conrad, William Golding, Marcel Proust, Virginia Woolf, Thomas Mann) megvilágítanak néhány eddig feltáratlan kérdést. Remélhetőleg ezzel nemcsak a svéd irodalom magyarországi fogadtatását gyarapítom egy új alkotással, hanem sikerül feltárnom azt az esztétikai koncepciót, amely az általam fordított és interpretált mű, valamint az összehasonlító elemzésekben szereplő műalkotások metszéspontját képezi.